

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍՈՑԻՈՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱԳԻԿ ՍՈՂՈՍՈՆՅԱՆ

Քաղաքական և քաղաքակրթական մարտահրավերները, զանգվածային մշակույթի տոտալ հարձակումները, ինչպես նաև համաշխարհայնացման ժամանակակից միտումները ստեղծել են այնպիսի սոցիոմշակութային խառնաշփոթ, որի հետևանքով ժամանակակից ազգերը՝ որպես մշակութային բազմազանությունն ապահովող պատմական սուբյեկտներ, հայտնվել են տրանսֆորմացիոն ռիսկի վտանգավոր գոտում: Համահարթեցման ճնշող մամլիչի տակ ազգային դեմքն ու դիմագիծը կորցնելու իրական սպառնալիքի առջև հայտնված, իրականի ու վիրտուալի միջև անընդհատ դեգերող ժամանակակից մարդու համար ևս ինքնության պահպանումը (հատկապես ազգային) դարձել է գերխնդիր:

Ուրեմն, ինչպես ներդաշնակորեն ներգրավվել համաքաղաքակրթական գործընթացներին և ինքնության արդիականացմամբ պահպանել ազգային յուրահատկությունն ու սոցիոմշակութային անվտանգությունը:

Որոնումների տառապալից փորձը և քաղաքակրթության նախընթաց պատմությունը միարժեքորեն վկայում են, որ այս հարցի պատասխանը պետք է փնտրել ազգի գոյատևման մենթալ ավազանում: Միայն այնտեղ կարելի է գտնել փոխակերպումների առանձնահատուկ, միայն իրեն բնորոշ եղանակը:

Մարդն աշխարհ գալով՝ ո՛չ իր սեփական Ես-ն ունի և ո՛չ էլ այն հայելին, որում ինքն արտացոլվում է: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը սոցիալականացման այն արդյունքն են, որտեղ նույնականացման միջոցով ինքնությունը հասնում է իր լրումին: Ինքնությունը յուրահատուկ սոցիալական հայելի է, որի շնորհիվ մարդը տեսնում է ոչ միայն ինքն իրեն, այլև իր էությունը կազմավորող այն հանրային անդրանցական արժեքները, որոնք ներկայացնում են նույնականացման կոլեկտիվ էությունների ողջ համակարգը: Ազգային ինքնության ու նույնականության գիտակցումն ընդլայնում է մարդկանց համախմբման հիմքերը և էթնոմշակութային սոսկական գործոնից վերաճում է սոցիոմշակութային բարդ, սակայն առավել կոնկրետ համակարգի: Համաշխարհայնացման բարդ ու հակասական գործընթացները և սոցիալական հաճախ իրարամերժ փոխակերպումների հարուցած խառնաշփոթը ցույց են տալիս, որ էթնոմշակութային համակարգերը կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման, քաղաքական զարգացումների մեջ ճիշտ կողմնորոշվելու և, վերջապես, սոցիոմշակութային անվտանգության ապահովման առավել հուսալի և ժամանակի փորձություններին դիմացած համակարգեր են: Կարգի ու կարգավորվածության տեսակետից ուժեղ են սոցիալական այն համակարգերը, որոնք կայունությունը, սոցիալական հավասարակշռությունը և ներհասարակական համերաշխությունն ապահովում են ոչ թե հարկադրանքի հաստատությունների, այլ արժեքային

նվիրվածության օգնությամբ¹: Սեփական ինքնությունը և սոցիոնշակութային անվտանգ գոյությունը պահպանելու և ժամանակին համաքայլ առաջ շարժվելու առնչությամբ մտահոգ ցանկացած ազգ «դատապարտված» է, հենվելով նախընթաց փորձի վրա, առաջ ընթանալու իր սեփական ճանապարհով: Խնդիրն այդ ճանապարհը գտնելն է, որը չի կարող ազգային չլինել:

Փոխակերպումների ռիսկային գործընթացներում խիստ կարևոր են հոգևոր աշխարհագրագոյության էութենական ուսումնասիրությունը, ազգային ինքնության իմացությունը: Ուստի անհրաժեշտ է քննարկել հիմնախնդիրների մի շարք, որը ներառում է այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են հոգեբանական կոլեկտիվ պատկերացումներն ու դիրքորոշումները (գիտակցական թե անգիտակցական), պրակտիկ բանականությունը և առօրյա մտածողությունը, առածներն ու ասացվածքները, փոխաբերությունները՝ որպես մտածողության կայուն ձևեր, խորհրդանիշներն ու կատեգորիաները²: Մասնագիտական գրականության մեջ այս խնդրակարգը սովորաբար ներկայացվում է հարացուցային նշանակություն ունեցող «ինքնություն» հասկացությամբ: Այն օգտագործվում է՝ աշխարհագրական, էթնիկական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և այլ պայմանների երկարատև և կայուն ազդեցության ներքո ձևավորված և գործունեության տարբեր ոլորտներում դրսևորվող սոցիալական դերակատարների (ժողովուրդ, ազգ, ազգույթ, սոցիալական խումբ) սոցիալ-հոգեբանական վիճակը և կյանքի կազմակերպման ընդհանուր սկզբունքները ներկայացնելու համար: Ինքնության մեջ գիտակցության արժեքային ձևերը միավորվում են հոգեկանի անգիտակից վիճակներին, դրանով սոցիալական սուբյեկտի կենսակերպն ամբողջականանում է: Ուստի սոցիալական տեսաբանները պետք է վերլուծեն ոչ միայն այն, ինչ մարդիկ գիտակցում են, այլև այն, ինչ չեն գիտակցում կամ լավ չեն գիտակցում: Պետք է նկատի ունենալ, որ ժողովրդի կոլեկտիվ հիշողության խորքերում թաքնված զգացմունքներն ու հույզերը, ձեռքբերումներն ու կորուստները, ակնկալիքներն ու իդեալները հստակ տեսադաշտ բերելու ցանկությունը ոչ այնքան կարոտախտը փարատելու հոգեբանական հնարք է, որքան վերաիմաստավորված անցյալի անդրանցական արժեքները որպես ինքնության շարունակականությունն ապահովելու գոյապահպան միջոց: Ինքնությունը սերտորեն կապված է կոլեկտիվ անգիտակցականի հետ, մարդկային գիտակցության և վարքի տարբեր ձևերից ավելի խորն է, և, որպես այդպիսին, այն չի կարող էական ազդեցություն չունենալ կյանքի կազմակերպման, մտածողության, զգացմունքների և գործողությունների վրա: Ա. Բերգսոնն այս առնչությամբ իր «Մատերիա և հիշողություն» աշխատանքում նկատում է. «Մեր հոգեբանական նախորդ կյանքը ավելի գոյութենական է, քան արտաքին աշխարհը, մենք ընկալում ենք այդ աշխարհի սոսկ չնչին մասը, մինչդեռ մեր ապրած փորձն օգտագործում ենք ամբողջությամբ: Գիշտ է, ապրածի տոտալությանը տիրապետում ենք միայն կրճատված ձևով, ուստի նախկին ընկալումները թվում են կամ լրիվ անհետացած, կամ քմահաճորեն են

¹ Տե՛ս **Парсонс Т.** Система современных обществ. М., 1997, էջ 162:

² Տե՛ս «История ментальностей, историческая антропология». // «Зарубежные исследования в обзорах и рефератах». М., 1996:

հայտնվում: Այս երևութականությունը պայմանավորված է սոսկ այն համ-
գամանքով, որ ակտուալ գիտակցությունը միշտ ներառում է այն, ինչն օգ-
տակար է այս պահին՝ ակնթարթորեն դեն նետելով այն ամենը, ինչն ավե-
լորդ է»³: Եվ այսու, ինքնություն եզրույթն ի վիճակի է արտահայտելու գի-
տակցականի և անգիտակցականի՝ որպես հոգեկանի հավասարագույակից
բաղադրատարրերի բովանդակային ողջ ծանրաբեռնվածությունը: Այն,
փաստորեն, ներկայացնում է մտածողների և տեսաբանների մտավոր
նպատակասլաց ջանքերի միջոցով չհամակարգված կոլեկտիվ գիտակցու-
թյան առօրեական, ողջախոհ պատկերը: Ինքնությունը ոչ թե սոցիալական
ռեալության վրա կառուցված, սակայն դրանից անկախ «վերնաշենք» է,
այլ այդ ռեալության անքակտելի բաղադրատարրը: Այն «քաղաքակրթա-
կան որոշակի տիպի անընդհատ վերարտադրության մշակութային մատրի-
ցա է: Ինքնություն հասկացությունն արտահայտում է սոցիալական ռեալու-
թյան ձևավորման վրա մարդկային արժեքների, ընկալման եղանակների և
ըմբռնման բազիսային կառուցվածքների ակտիվ, ժրագրավորող ազդեցու-
թյունը»⁴: Ինքնությունը պատկերների այն համակարգն է, որն ընկած է աշ-
խարհի և այդ աշխարհում սեփական տեղի մասին մարդկային պատկերա-
ցումների հիմքում և սահմանում է մարդկանց արարքներն ու վարքը: Ինք-
նության՝ որպես սոցիալական ֆենոմենի առանձնահատկություններն են:

1. Ինքնությունն արտացոլում է մարդկային համակեցության որոշակի
տիպի սոցիոմշակութային առանձնահատկությունները, տվյալ մշակույթին
պատկանող մարդկանց յուրահատուկ մտակերտվածքն ու աշխարհընկա-
լումը: «Եթե հասարակական գիտակցությունից դուրս մղվի այն, ինչ հա-
մամարդկային է, կմնա հենց այն, ինչ ինքնությունն է»⁵: Հոգեմտակերտ-
վածքը պայմանավորված է ոչ թե հոգեկանի համամարդկային մեխանիզմ-
ներով ու օրինաչափություններով, այլ մշակույթի առանձնահատկությու-
ններով: Հոգեկանի համամարդկային մեխանիզմներն ու օրինաչափությու-
նները մշակույթից անկախ են, դրանք բոլոր մարդկանց համար ընդհանրա-
կան են: Մինչդեռ ինքնությունը, հոգեմտակերտվածքն անմիջականորեն
կախված են մշակույթից, նրա բովանդակությունը որոշարկվում է դրանով,
ուստի տարբեր մշակույթների ներկայացուցիչները, բնականաբար, տար-
բեր ինքնություններ ունեն:

2. Ինքնությունը պատմականորեն պայմանավորված սոցիալական
ֆենոմեն է: Հասարակական փոփոխությունները և մշակույթի էվոլյուցիան
հանգեցնում են ինքնության փոփոխությունների: Ի տարբերություն մարդ-
կանց մեծ զանգվածների, երբեմն նաև ամբողջ ժողովրդին համակող կար-
ճատև, փոփոխական տրամադրությունների, հասարակական կարծիքի
տատանումների և հուզական պոռթկումների՝ ինքնությունը պահպանողա-
կան է և բավականին կայուն, այն միևնույն ձևով կարող է պահպանվել
պատմական տևական ժամանակաշրջանի ընթացքում: Ինքնության փո-
խակերպումներն իրականացվում են քաղաքակրթական և մշակութային
արմատական փոփոխությունների հետևանքով:

³ Бергсон А. Собр. соч. В 4-х т. Т. 1. М., 1992, с. 251-252.

⁴ Смирнова Н. С. Социальная феноменология в изучении современного общества. М., 2009, с. 387.

⁵ Петровский А. В. Введение в психологию. М., 1995, с. 380.

3. Տվյալ մշակույթի հետ շփման ընթացքում ինքնությունը մտնում է մարդու հոգեկանի անհատական կառուցվածքի մեջ: Յուրաքանչյուր ոք, տիրապետելով ազգային լեզվին, լսելով օրորոցային երգերն ու հեքիաթները, հարմարվելով կյանքի սոցիալական ու կենցաղային պայմաններին, մանկուց յուրացնում է իր ժողովրդի ինքնությունը: Վաղ մանկությունից ձևավորված ինքնությունը ներառում է ինչպես ազգային մշակույթի ընդհանուր դիրքորոշումները, այնպես էլ ենթամշակութային միջավայրի առանձնահատկություններով պայմանավորված տարատեսակությունները: Կյանքի ընթացքում անձի ինքնությունը կարող է նաև ձևափոխվել. սովորաբար դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ նա հայտնվում է իրեն անծանոթ մշակութային նոր մենթալ դաշտում: Որպես կանոն դա ուղեկցվում է հոգեբանական և էկզիստենցիալ լուրջ տեղաշարժերով:

4. Ինքնության մեջ հասարակականն ու անհատականը սերտաճում, միաձուլվում են: Ինքնությունը և՛ հասարակական երևույթ է, որը հանդես է գալիս որպես առանձին մարդկանցից անկախ սոցիոմշակութային ռեալություն, և՛ առանձին մարդու հոգեկանը բնութագրող անձնային երևույթ: Քաղաքական ինքնիշխանություն ունեցող որևէ ազգի ինքնությունը միաժամանակ նաև այդ ազգի ներկայացուցիչներից յուրաքանչյուրի ինքնությունն է: Է. Դյուրկհեյմը նման կարգի մտակազմավորումներն անվանում էր անհատի անձնական բնույթից անկախ, սակայն անմիջականորեն նրա գլխում գտնվող «կոլեկտիվ պատկերացումներ»⁶: Այդ պատկերացումներն անհատները չեն ստեղծում. դրանք սոցիոմշակութային ընդհանուր միջավայրում պարտադրվում են դրսից՝ «կոլեկտիվ կյանքից»: Կոլեկտիվ պատկերացումների միջոցով ձևավորվում են սոցիալական այն պահանջները, որոնց հիմքը ավանդական գաղափարներն են: Այս իմաստով «կոլեկտիվ պատկերացումները հանդես են գալիս ոչ միայն որպես արժեք, այլև որպես նախորդ սերնդի կողմից ձևավորված «սոցիալական պահանջ»՝ տալով դրան ազգային նշանակություն»⁷:

5. Ինքնությունն անթելվում է մարդկային հոգեկանի անգիտակից խորքերում, ուստի ինքնության կրողները նրա բովանդակությունը կարող են գիտակցել միայն հատուկ ջանքերի միջոցով: Սովորաբար արժեքային դիրքորոշումները մարդուն թվում են ինքնին հասկանալի, այդ իսկ պատճառով կյանքը կազմակերպելիս ոչ մեկը իրեն չի հարցնում, թե ինչու վարվեց այսպես կամ այնպես, ոչ ոք իր մտածողության և վարքի առօրյա դրսևորումները չի բացատրում ինքնության առանձնահատկություններով: «Ո՞րն է ձեր ինքնությունը» հարցն իմաստազուրկ է: Ինքնությունը միայն դրսից կարող է «թեստավորվել», մեր տեսադաշտում հատկապես նկատվում է այն, «ինչն ակնհայտորեն մեզնից տարբեր է»⁸: Սոցիալական որևէ սուբյեկտ իր ինքնության բոլոր առանձնահատկություններն ամբողջությամբ չի ըմբռնում. այդ հանգամանքը զգալիորեն բարդացնում է նրա հետազոտությունը: Անգամ այն դեպքում, երբ անձը ձևակերպում և բացա-

⁶ Дюркгейм Э. Социология. М., 1905, с. 235.

⁷ Швырев В. С. Рациональность как ценность культуры. Традиции и современность. М., 2003, с. 76.

⁸ Граус Ф. Менталитет в Средневековье // "История ментальностей и историческая антропология". М., 1996, с. 79.

տրում է իր մենթալ դիրքորոշումները, իրեն թվում է, թե դրանք ոչ թե սոցիալական միջավայրից փոխառված արժեքներ են, այլ կենսափորձով ձեռք բերված սեփական, ներքին համոզմունքների արդյունք: Այդ իսկ պատճառով ինքնությունը դժվարությամբ է վերակառուցվում:

Ինքնությունը սոցիումի սիմվոլիկ կապիտալի գանձարանն է, որը կրում է կենսահաստատ խորհրդանիշների ազգային համակարգը, պատմության հոգևոր ակունքներից սերող և յուրաքանչյուր մարդու ներաշխարհը կազմավորող այն ամբողջությունն է, որը ազգի հոգին միահյուսում է յուրաքանչյուր անհատի հոգու և իր ազգի պատմության հոգևոր հիմքերի հետ: «Մարդը կենդանի արարած է, որի վարքագիծն ամբողջովին պայմանավորված է իր կենսափորձն իմաստավորող մշակութային ծրագրերով: Իմաստային խորհրդանիշների համակարգերի միջոցով մշակութային այդ ծրագրերը կարգավորում և հաստատում են նախնիներից ժառանգած կենսափորձը»⁹: Դրականորեն յուրացված անցյալի փորձը, նախատրամադրվածությունը (հիշենք Պ. Բուրդյույի *habitus*-ը) օգնում է, որ այն դառնա արարվող արդիականության կարևոր մասնաբաժինը: Դրանով հաջողվում է պահպանել ժամանակների անխզելի կապը, ինչը, բնականաբար, ապահովում է պատմության՝ որպես իմաստաարժեքային ամբողջության գոյությունը: Ինքնության գիտակցումը նպաստում է դեպի ապագան միտված սոցիալականորեն նշանակալի կողմնորոշման լինելիությանը, որը հնարավոր է դարձնում սեփական անձը նույնականացնել ազգային կյանքի հանրանշանակ և օրինակելի չափորոշիչների ու շահերի, արժեքների ու տեսլականների հետ: Սոցիալականացման բարձրագույն ձևի՝ նույնականացման շնորհիվ մարդը, հաղթահարելով սոցիալական միայնությունը, հայտնվում է իր նմանների մի այնպիսի ապահով միջավայրում, որտեղ մարդիկ ապրում են կոմպլեմենտար փոխադարձության և փոխլրացնող կարողությունների աշխարհում. իրացվում է ազգային կեցության արքեստիպային ակունքներից ելնող հուսալիության ու սոցիոմշակութային անվտանգության բնական պահանջմունքն ապահովող աշխարհընկալման շարունակականությունը: Նույնականացումն այն «ես»-ն է, որը գտել է իր «Մենք»-ը և ամբողջությամբ միահյուսվել նրան, այն, ըստ էության, վերքաղաքական երևույթ է, որն արտահայտում է ոչ միայն և ոչ այնքան այն, թե ինչով է մարդն ապրում, որն է իր շահերի ու հետաքրքրությունների ոլորտը, որքան այն, թե հանուն ինչի է նա ապրում, որոնք են նրա կյանքի ու մշակույթի գլխավոր արժեքներն ու իմաստները: Իր պատմության ու մշակույթի գլխավոր արժեքների ու սրբությունների հետ անձի նույնականացման միջոցով մարդու մեջ ամբարվում և ամրագրվում են սոցիումի պատմական, տնտեսական, սոցիալական և սիմվոլիկ կապիտալները: Սրբագործված ավանդական արժեքները մարդուն հաղորդակից են դարձնում ազգային կեցության լիարժեքությանը: Փաստորեն, նույնականացումն էթնոմշակութային իմաստով իր պատմական և հասարակական ինքնության առնչությամբ մշտապես իրականացվող յուրահատուկ հանրաքվե է, որը, կոլեկտիվ էությունների և սրբությունների նկատմամբ անձի ինքնորոշման գործընթաց և արդյունք է: Գոյության էկզիստենցիալ իմաստների (արժեք-

⁹ Гирц К. Интерпретация культур. М., 2004, с. 55-56.

ներ, սրբություններ, իդեալներ) ձեռքբերմամբ մարդն առկա կեցությանը հաղորդում է հոգևոր կայունություն, իր գոյությունն արդարացնող արժեքափմաստային հիմունքներ: Բազային արժեքներից և իմաստներից զրկված մարդը դառնում է մշտատրոփ կյանքի սոսկական եզրաբնակ: Ինքնությունը մի կողմից որոշակի հոգևոր սահմաններում գոյություն ունեցող ամեն ինչին կոնկրետ բովանդակություն է հաղորդում, նպաստում սեփական էության հետ նույնականության համարժեք հարաբերությունների ձևավորմանը, մյուս կողմից, խախտելով այդ սահմանները, մարդուն թույլ է տալիս իրեն գիտակցել այն բնութագրումների եզրույթներով, որոնք իրեն տարբերում են մյուսներից: Ինքնությունը մարդու որոշակի ձևով գործելու նախատրամադրվածությունն ու պատրաստականությունն է. այն առավելապես դրսևորվում է ամենօրյա գործունեության մեջ, քան խոսքում: Ինքնությունն այն խորհրդանշական միջոցն է, որը սոցիալական սուբյեկտին թույլ է տալիս ոմանց հետ միավորվել, նույնանալ նրանց հետ, մյուսներից տարբերվել, զատորոշվել: Այսպիսով, ինքնությունն այն էական ու կայուն էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային հատկությունների ու արժեքների ամբողջությունն է, որով այս կամ այն սոցիալական կոլեկտիվ դերակատարը տարբերվում է մյուսներից: Ինքնության հստակ գիտակցությունն ապահովում է ինքնաբավ ամբողջականությանը պատկանելու վստահությունը՝ մարդուն դարձնելով ոչ թե համակարգի սոսկական բաղադրատարր, այլ կենսիմաստային նշանակություն ունեցող արժեհամակարգի սրտացավ տեր, հետևաբար և՛ պատասխանատու: Յուրաքանչյուր մարդ հասարակությանը հաղորդակցվում է իր պատմության և մշակույթի կոլեկտիվ էությունների հետ ունեցած կապի միջոցով, այդ կապի խզումը և, որպես դրա հետևանք, կոլեկտիվ էությունների չգոյությունը հանգեցնում են ինքնության ճգնաժամի: Երբ պատմության մեջ խարխուլվում են նույնականացման ազգային և սոցիոմշակութային հիմքերը, խարխուլվում են նաև այդ հասարակության հոգևոր հիմքերը, ուստի և՛ նրա անընդհատական պատմությունը: Հասարակական ամբողջը կազմավորող սոցիալական կապերի տրոհման հետևանքով տրոհվում է և՛ սոցիալական ամբողջը, և՛ ինքնաբավ մարդը: Ինքնության պահպանման մտահոգությունն ունեցող հասարակությունը փորձում է իրեն փնտրել պատմության հոգևոր նոր հիմունքներում, ձգտում է գտնել իր հոգուն հարազատ նույնականացման անդրանցական նոր էություններ, ուստի նաև՝ նոր պատմություն: Հասարակության հիմունքներում նման արմատական հոգևոր և արժեքափմաստային մուտացիաները, որպես կանոն, տեղի են ունենում հասարակական առաջընթացի խնդիրների լուծման և նոր քաղաքակրթական ու սոցիոմշակութային որակների յուրացման համատեքստում: Պատմության մեջ իրենց հաստատուն տեղն ունենալու և ժամանակին համաքայլ անընդհատ նորանալու համար դրանք ազգային համակեցության իմաստարժեքային միջուկի արդիականացման կարիքն ունեն: Սրա նպատակը պատմության լոկալ քաղաքակրթական էության և հասարակության ֆորմացիոն առաջընթացի արդյունքների նոր սկզբունքներին տնտեսության, քաղաքականության, ընդհանրապես սոցիոհամակեցության փոխհարմարեցումն է: Նկատենք, սակայն, որ «առանց հինը իմաստավորելու, դրա հետ հարաբերակցվելու

«նորը», որպես այդպիսին, լինելիություն չունի»¹⁰: Ցանկացած նորը պատմության մեջ հաղթանակում է միայն այն ժամանակ, երբ, ամրագրվելով նաև հոգևոր իմաստով, դառնում է հասարակության նույնականացման կոլեկտիվ էությունների անհրաժեշտ բաղադրամասը: Եթե հասարակությունը (ազգը) չի կարողանում լուծել իր ինքնության և նույնականացման հիմնատրիցաների արդիականացման խնդիրները, ապա հասարակությունը, իր մեջ կորցնելով պատմությունը, իր պատմական նույնականացման էությունը, կորցնում է ինչպես ինքն իրեն, այնպես էլ իր ազգային նույնականացման էությունը: Երբ մարդկանց և հասարակության միջև խզվում, կտրվում են կոլեկտիվ էությունների չափանիշներով պայմանավորված կայուն կապերը, երբ մարդիկ հրաժարվում են հետևել այդ հասարակության անդրանցական, մշտամնա սրբություններին ու արժեքներին, հասարակությունն անմիջապես քայքայվում է: Ազգային ինքնագիտակցության հուսալի կենտրոններից զրկված, սեփական ինքնությունը չունեցող հասարակությունը դադարում է ինքն իրեն հարցեր տալուց, ինքնաճանաչողության խնդիրը դառնում է հավելյալ, ըստ էության, ավելորդ, պրագմատիկ, աշխարհին անհարիր մետաֆիզիկական բեռ:

Այս համատեքստում, առավել ևս քաղաքակրթական ժամանակակից մարտահրավերների, տեխնոլոգիական և բժշկական սաբանական աննախադեպ նվաճումների և դրանց հետագա, հաճախ անկանխատեսելի զարգացումների պայմաններում ազգային կեցության սոցիոմշակութային անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրը ձեռք է բերում տեսական առումով արդիական, իսկ գործնական առումով խիստ հրատապ մշակութային: Հայտնի է, որ իբրև կազմակերպված ու ժամանակի տարատեսակ փորձություններին դիմացած հանրակառույցների էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային համակարգ և ինքն իրեն մշտականանալու ձգտող տեսակ՝ ազգն ունի գործառության ու զարգացման իր ուրույն տրամաբանությունը, որն ազգի բաղկացուցիչ մասերին թելադրում է հստակ վարվելակերպ: Ուստի փոխակերպումների սոցիոմշակութային օրինակարգության ռիսկային գոտուց դուրս գալու և ինքնությունը պահպանելու բանալին պետք է փնտրել գոյատևման համազգային կենսափիլիսոփայության դաշտում: Անդրադառնալով պատմական անցյալի ներունակություններին՝ Վ. Կուտիրևը նշում է. «Ավանդական հասարակությունը ոչ թե պատմականորեն անցողիկ, քաղաքակրթական առանձնահատուկ տիպ է, այլ բոլոր ժամանակների համար սոցիալականության «կարծր ապար», ըստ էության՝ համամարդկային մշտամնա արժեքների ծուլարան»¹¹:

Գոյատևման իմաստաարժեքային համակարգն ազգի էկզիստենցիալ որոշակիության արտահայտման և պահպանման այն հուսալի եղանակն է, որը բխում է հավաքական ինքնության էթնո-սոցիոմշակութային առանձնահատկություններից: Սակայն իրավաքաղաքական և սոցիոմշակութային արմատական բեկումների փուլի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ փոխակերպումներն իրականացնող քաղաքական ընտրանու համար

¹⁰ Захарченко М. В. Христианство: духовная традиция в истории и культуре. СПб., 2001, с. 68.

¹¹ Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. М., 2001, с. 55.

հասարակությունը հաճախ ընկալվում է որպես առաջընթացին ու նորարարությանը հակադրվող օբյեկտ: Արդյունքում, ինչպես ցույց է տալիս անցումային հասարակությունների փորձը, պատմական հեռանկարի որոշման իրավունքը մենաշնորհած ընտրանին, չունենալով հասարակության մեծամասնության լիազորությունը, ստանձնում է համակարգային փոփոխությունների «անհրաժեշտությունը» հիմնավորողի և իրականացնողի մենիշխան գործառույթ: Սոցիոմշակութային առումով վտանգավոր այս երևույթը ելնում է այն կանխավարկածից, թե սոցիալական խճողումների ռիսկային գոտում հայտնված հասարակության պասիվ մեծամասնությունը ընդունակ չէ գնահատելու փոխակերպումների հեռահար նշանակությունը և, հետևաբար, քաղաքական ճիշտ ընտրություն կատարելու, ուստի և առաջադիմության ոգին ներկայացնող «պատասխանատու ու գիտակից ընտրանին» իրավունք ունի անտեսելու գոյատևման պահանջումներով ղեկավարվող զանգվածի ամբոխային կարծիքը և ստանձնելու նոր արժեհամակարգի ձևավորման մենաշնորհը: Գուցեև գործառույթյան կարճ ժամանակահատվածում և սահմանափակ ոլորտներում այս մտակաղապարը կարող է «աշխատել», բայց այն չի կարող ապահովել համակարգային փոխակերպումների էթնոհամակեցության համար սոցիոմշակութային առումով ընդունելի ընթացքը, առավել ևս՝ գործունեական ելքը, քանի որ, ինչպես փաստում է քաղաքակրթության պատմությունը, ի վերջո միակ երաշխավորը ժողովուրդն է:

Փոխակերպումների ռիսկային գոտուց ելնելու և ազգային ինքնանույնականությունը (ինքնությունը) պահպանելու սոցիոմշակութային իմպերատիվը աշխարհաքաղաքական հանգամանքների և ազգային հոգեմտակերտվածքի արդյունավետ համատեղումն է: Սակայն, որտե՞ղ փնտրել այդ համատեղման սոցիոմշակութային փորձարկված չափանիշները: Ցանկացած սոցիալական համակարգ, որպես կանոն, կյանքի սկզբունքներն ընտրելիս ղեկավարվում է կենսագործունեության նախընթաց փորձով, հետևաբար համատեղման սոցիոմշակութային չափանիշները պետք է փնտրել էթնոհամակեցության հոգևոր ակունքներում: Ազգային ինքնությունը պաշտպանելու, մշակութային օտարածին համակարգերի «խաղաղ մուտքը», իրականում՝ ներխուժումը կասեցնելու, դրա հետ միաժամանակ, սակայն, համամարդկային մշակութային արժեքների ստեղծագործ յուրացումն ու զարգացումն ապահովելու ամենահուսալի եղանակը պատմության «վթարային» իրավիճակների փորձառությանը դիմացած գոյատևման ազգային սոցիոմշակութային հիմունքների ճշմարիտ իմացությունն է:

Քաղաքական և մշակութային մարտահրավերներին դիմակայելու համար սահմանային իրավիճակներում ապրող հայ ժողովուրդը իր ռիսկային պատմության քառուղիներում, հատկապես ազգային պետության ու քաղաքական անկախության բացակայության պայմաններում, ստիպված է եղել ապավինել գոյատևման ազգային կենսափիլիսոփայության սոցիոմշակութային համակարգին: Վերլուծելով ազգային կյանքի զարգացման միտումներն ու հնարավորությունները՝ Է. Աթայանը նկատում է, որ Հայաստանի պատմության մեծ մասը եղել է ճգնաժամային իրավիճակների պատմություն, որին մեծապես նպաստել է մեզ համար արդեն սովորական

դարձած «աղետածին միջավայրը»¹²: Ընդ որում, սահմանային այդ իրավիճակներում հայկական ոգին դրսևորել է դատողությունների սթափություն, դաժան հավաքվածություն և կազմակերպվածություն, ավելին, պատմության թատերաբեմից հայերի հեռանալու կանխատեսումները հաշվի չեն առնում մի կարևոր հանգամանք. աշխարհաքաղաքական դատապարտվածությունը դարձել է մեր «գոյատևման ... պարադոքսալ շարժառիթը»¹³:

Հավաքական ինքնանույնականությունը պահպանելու և արտահայտելու հայ ժողովրդի սոցիոմշակութային արժեհամակարգը երկփեղկված կառույց է¹⁴: Մի կողմից այն միտված է անհատական կենսաձևի պահպանմանը, քանի որ դարեր շարունակ պետական պաշտպանվածությունից զուրկ հայ անհատը, ապրելով սահմանային իրավիճակներում, ստիպված է եղել ապավինել գոյության անհատական կենսաձևին, որը հատկապես սոցիալական ինստիտուտների համակարգիչ գործառույթի թուլացման ժամանակ ձեռք է բերում անհատական փրկության նախաձեռնողական, անհատապաշտական գոյածն: Մյուս կողմից, սակայն, աշխարհաքաղաքական և սոցիոմշակութային պարբերական արտաքին վտանգներին ու արհավիրքներին միասնաբար դիմակայելու համար հայ ժողովուրդը, սահմանափակելով անձնական փրկության ապակենտրոն, անհատապաշտական հավակնությունները, ապավինել է նաև գոյատևման ամբողջական-հավաքական կենսաձևին: Հայ ժողովրդի՝ որպես էթնո-սոցիոմշակութային առանձնահատուկ համակարգի գոյատևման կենսաձևը մշտապես հավասարակշռված է եղել անհատականության և հավաքականության չափավոր հակադրությամբ: Արմատական փոխակերպումների փուլում գտնվող անցումային հասարակության քաղաքական համակարգը բարեփոխումների հաջող ընթացքն ապահովելու համար անպայման պետք է հաշվի առնի հայ ժողովրդի ինքնության կոլեկտիվ և անհատական կենսափիլիսոփայությունների ավանդական արժեհամակարգերի այս առանձնահատկությունները: Դրանց նորովի, բայց անպայմանորեն ժողովրդավարական իմաստավորումը հնարավորություն կընձեռի ուրվագծելու սոցիոմշակութային ժամանակակից ռիսկաշատ գոտուց ելնելու ազգային արժանապատիվ և քաղաքակիրթ այն ուղին, որը ազատականության և քաղաքացիական հասարակության իրավական շրջանակներում պետք է համատեղի քաղաքական ու բարոյականը:

Խնդիրն այն է, որ եթե այլընտրանքների սոցիոմշակութային ռիսկաշատ շուկայում, հատկապես երբ թուլացել է պետության համակարգիչ գործառույթը, ապավինենք միայն գոյատևման անհատական-նախաձեռնողական կենսակերպին (պետականազուրկ գոյածնում ընդունելի հանգամանք), ապա ամբողջական-հավաքական կենսաձևը, աստիճանաբար հյուժվելով, ձեռք կբերի էթնոհամակենցության հատվածապաշտական, ա-

¹² Տե՛ս **Ադայն Է. Ս.** Потенции и тенденции национальной жизни (очерк проблематики) // Ինքնություն. Եր., 1995, էջ 48:

¹³ Նույն տեղում, էջ 68:

¹⁴ Տե՛ս **Էդ. Ա. Հարությունյան**, Ազգային կենսափիլիսոփայության պատմափիլիսոփայական վերլուծություն // Անցումային հասարակություն. Սոցիոմշակութային փոխակերպումներ, Եր., 2002, էջ 13-15:

պակենտրոն գոյածն, որը հավաքական ինքնանույնականությանը սպառնացող ներհամակարգային ամենալուրջ վտանգն է: Միասնական արժեհամակարգի շերտաբաժանումը, իսկ այնուհետև հակադրությունն ըստ տեղայնության սկզբունքի (արևելահայ-արևմտահայ, դարաբաղցի-հայաստանցի, քաղաքացի-գյուղացի) խարխուլում են համազգային կայունության սոցիոմշակութային հիմքերը՝ դառնալով հատվածապաշտության և քաղաքական գավառամտության ձևավորման պատճառ: Առավել ևս ամբողջատիրության կապանքներից դեռևս չծերբազատված քաղաքական գավառամտությունը չի հանդուրժում այլ աշխարհընկալման գոյությունը, ուրիշ գաղափարների ու արժեհամակարգերի ազնիվ մրցակցությունը՝ վստահության ու համաձայնության անթափանց դաշտն ամփոփելով տեղայնական նեղ ու փակ շրջանակում: Սոցիալական ամբողջի անվտանգության կենսափիլիսոփայության փոխարեն առաջին պլան է մղվում հատվածապաշտական անվտանգության կենսափիլիսոփայությունը: Էթնոկենտրոնային այլ տարրերի նկատմամբ նման ներփակ, խուլ ու անհաղորդ կեցվածքը կարող է հանգեցնել ազգային ողբերգության: Ուստի, շուկայական տնտեսության, իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության կառուցմանն ուղղված համակարգային բարեփոխումներն իրագործելիս անպայմանորեն պետք է հիշել գոյատևման սոցիոմշակութային ամբողջական-հավաքական կենսաձևի մասին:

Անհատական խոտորումների թուլատրելի չափաբաժնի սոցիոմշակութային վերահսկողության մենաշնորհը պատկանում է սոցիալական ամբողջին, որն առանձին անհատի նկատմամբ կոլեկտիվ անվտանգության և կոլեկտիվ շահերի գերակայության արգելակիչ նորմատիվ մեխանիզմների միջոցով ապահովում է էթնոմշակութային ինքնանույնականությունը: Խոսքը գաղափարախոսության պետական մենաշնորհի վերականգնման, անձնական ազատության սահմանափակման կամ անհատի ստանդարտացման մասին չէ, այլ երկրի ազգային անվտանգության, տնտեսական ու քաղաքական կառուցվածքի մշակված հայեցակարգի, նրա ազգային ու համամշակութային հիմքերի հստակեցման, արժեքների այնպիսի համակարգի ձևավորման մասին է, որն առավելագույնս պետք է ուղղորդի սոցիոմշակութային փոխակերպումների ներհակասական գործընթացը: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ ազգային ծրագիրը կարող է վերածվել վտանգավոր վերացարկման, «եթե կառուցվում է ոչ թե իրականության եռուզեռում, այլ մարդու մտքում, ուստի չի արտացոլում իրական ազգակերտ անհատների շահերն ու փափագները՝ իմաստավորված մասնատրեք ազգերի ոգեղեն, քաղաքական, տնտեսական բնույթի ու համակեցության, համամարդկային արժեքների հաշվառմամբ»¹⁵:

Ազգի սոցիոմշակութային կեցությունը և, ընդհանրապես, հասարակական կյանքի գործունեության ձևերն իրենց մշակութային դրսևորումներով կատարում են «էթնոպաշտպանական գործառույթ» և որոշ հանգամանքներում դառնում ազգի ինքնահաստատման ու ինքնության դրսևորման միջոցներ: Առանց էթնոմշակութային ինքնության խոր գիտակցության

¹⁵ **Էդ. Աթայան**, Անհատականություն առանց անհատապաշտության // Անկախության իմաստը, Եր., 2010, էջ 138:

հետամբողջատիրական անցումային հասարակությունները շարունակական վերափոխումներից դուրս կգան ազգային դեմքն ու դիմագիծը կորցրած: Ուստի, ընդունելով հանդերձ անձնական-նախաձեռնողական ազատական հարացույցը, չի կարելի անտեսել սոցիոմշակութային վերանձնային, կոլեկտիվ-իռացիոնալ արժեքների ու սրբությունների նշանակությունը, քանի որ հենց դրանք են ազգի բարոյահոգեբանական նկարագրի և ինքնանույնականության պահպանման համաքաղաքակրթական փորձարկված գրավականները: Այսպիսով, ազգային ինքնությունը պահպանելու սոցիոմշակութային իմպերատիվը զոյատևման կոլեկտիվ-իռացիոնալ և անհատական-ռացիոնալ կենսափիլիսոփայությունների այն համատեղումն է, որը ձգտում է ներազգային կյանքի կարգավորվածությանը ներարկել գործառության կապերի ու կախվածությունների իրավապես կարգավորվող ազատական-ժողովրդավարական մեխանիզմներ:

Ամենահինքնատիպ ազգային մշակույթները խիստ ճկուն են, հարմարունակ և ընդունակ են անկաշկանդ ներդնելու շուկայական մեխանիզմներ: Ձարգացած երկրների առաջին շարքերում են նրանք, որոնց սոցիոմշակութային քաղաքականությունը հիմնված է ազգային բարոյաարժեքային կանոնների վրա (Ճապոնիա, Գերմանիա, Սկանդինավյան երկրներ և այլն): «Ցանկացած մշակույթ ...«Երկդիմի Յանուս» է: Նրա դեմքը նույնքան լարված ուղղված է այլ մշակույթին ... որքան և իր խորքը. այն ձգտմամբ, որպեսզի վերափոխի և լրացնի իր կեցությունը»¹⁶: Մշակույթը բաց համակարգ է և մշտապես կարիք ունի թարմ հոսանքների, բայց այդ հոսանքները պետք է ներքնապես հարազատ լինեն ազգային մշակույթին ու հոգեմտակերտվածքին: Ուստի անհրաժեշտ է քաղաքակրթական արդի արժեքները մշտապես լրացնել ազգային մտածելակերպին, խառնվածքին, մշակութային պատկերացումներին, ազգային սովորույթներին ու ավանդույթներին համապատասխան բովանդակությամբ: Գլխավոր խնդիրը ունիվերսալի, համընդհանուրի և ազգայինի հաշտեցման բանալին գտնելն է: Միայն այս դեպքում հետամբողջատիրական պետության և հասարակության զարգացումը, լինելով ազատամտականության շրջանակներում, կստանա ազգային բնույթ: «Ազգային ինքնության որոշման համար ... առաջնային են դառնում հայրենիքը, լեզուն, ազգային արժեքների ճանաչումը, դրանց միջոցով մարդու անհատական եսի իմաստավորումը ... այսպիսի գաղափարախոսությունը կարող է ազգանպաստ լինել, միայն, եթե ազգային պետականության նույնպես ժամանակակից տիպարը իրականություն դառնա, և հայրենիքը իր պատմական ու մշակութային արժեքներով և ներկա իրողությամբ, իսկ հայ ազգային հանրությունը՝ իր բարոյական արժանիքներով, իսկապես դառնա ազգային ինքնության պահպանման ու ընտրության իրական հիմքը»¹⁷:

Սակայն անգամ թռուցիկ դիտարկումները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ հետհամայնավարական անցումային հասարակություններում, այդ թվում Հայաստանում, սոցիոմշակութային իրադրությունը ներքնապես

¹⁶ Библер В. Культура. Диалог культур // "Вопросы философии", 1989, № 6.

¹⁷ Յ. Ա. Գևորգյան, Եկեղեցին որպես հասարակական հաստատություն և ազգային կյանքը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», Եր., 2002, № 2, էջ 17:

հակասական է, հեռանկարը՝ անորոշ: Մարդկանց համակած սոցիալական ճարահատ անմեղսունակության հետևանքով կտրուկ ցամաքել է ազգային արժեքների ու սրբությունների սոցիոմշակութային կենարար ավազանը: Կորցնելով ինքնությունը՝ մարդիկ «արտադրում են» ազգային արժեքամաստային անդրանցական արժեքներից զուրկ անդեն մի ժամանակ, որն ազգի էթնոմշակութային և սոցիոմշակութային անվտանգ գոյության ամենամեծ թշնամին է: Սոցիոմի կոլեկտիվ էությունների հետ ներդաշնակ կապից դուրս մարդկային կյանքը դառնում է դրվագային, մշակութային առումով մանրատված, ճեղճեղված տարածությունն անընդհատ լցվում է Կ. Լորենցի կողմից չհաշվառված «քաղաքակրթական» նոր մեղքերով ու բողոքիարյան գայթակղություններով¹⁸: Որևէ ազգ անկարող է կամայականորեն փոխել իր անցյալը, առավել ևս՝ հանուն «քաղաքակրթական» անհայրենիք, դիմազուրկ առաջընթացի, գաղափարախոսական կամ կուսակցական շարժառիթներից ելնելով, դրանից ընդհանրապես հրաժարվել: Ազգային սրբությունների, արժեքների ու իդեալների արժեզրկման, պատմական հիշողությունը սնուցանող ավիշներից հրաժարվելու դեպքում ազգային սոցիոկեցությունը կարող է զրկվել զարգացման ընդհանուր ու միասնական հեռանկարը կառուցարկելու հնարավորությունից, ուստի նաև՝ ազգային ինքնությունից: Ցանկացած հասարակություն միայն այն դեպքում կարող է հասնել միասնության բարձրագույն աստիճանի, երբ անարգել իրացվում են սեփական կեցության հետ նույնականացման գործողությունները: Պատմական ակունքներից կտրված հասարակական առաջընթացը կառավարելու ցանկացած փորձ դատապարտված է ձախողման, նման ձգտումների արդյունքում սոցիոմշակութային ազգային ավազանը վերասերվում է դատարկության, կենարար ակունքներից զրկված ներկան՝ որպես հավաքական ինքնավար քաղաքական և սոցիոմշակութային կառույց, զրկվում է նաև ապագայից: Պետք է միշտ հիշել, իրավացիորեն նկատում է Է. Աթայանը, որ «առանց ազգի ... գործնականում անսահմանափակ ոգեղեն ներունակության ծավալմանն ուղղված նպատակադրված գործունեության՝ նրան համակած համընդհանուր ճգնաժամը կարող է միայն խորանալ՝ առանց տեսանելի սահմանագծի, ընդ որում, ոչ միայն ոգու, այլև քաղաքական ու տնտեսական մշակույթի ոլորտում»¹⁹: Անցյալը կվերակենդանանա միայն այն դեպքում, եթե մենք այն ոչ միայն վերհիշենք, այլև «նորոգենք և ներկայի միջոցով տանենք առաջ՝ դեպի ապագա: Միայն այդ դեպքում անցյալը մեզ իրավունք կընձեռի հպարտանալու իրենով (և մեզնով, որպես նրա արժանավոր ժառանգորդ-զարգացնողներ)»²⁰:

Անցյալը (ինչ խոսք՝ վերափնաստավորված), որպես ինքնության գոյապահպան միջուկ, վերառնված ձևով առկա է ներկայի ցանկացած տարրում և որպես այդպիսին օժտված է ապագան արարելու ստեղծագործական բազմաթիվ կարողություններով: Ապագան նրանն է, ով հասել է էութեանական ինքնաճանաչման, ով անցյալի կենսափորձը կարող է ծառայեցնել ապագայի արարմանը:

¹⁸ Տե՛ս **Лоренц К.** Восемь смертных грехов цивилизованного человечества // Оборотная сторона зеркала. М., 1998, **Бодрийяр Ж.** Соблазн. М., 2000:

¹⁹ **Էդ. Աթայան**, Անկախության իմաստը, Եր., 2010, էջ 97:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 15:

ГАГИК СОГОМОНЯН – *Национальная идентичность и социокультурная безопасность.* – Современные тенденции глобализации, политические, цивилизационные вызовы и тотальное наступление массовой культуры приводят к социокультурному хаосу, и нация как исторический субъект, обеспечивающий культурное разнообразие, оказывается в опасной зоне.

На основе социально-философского анализа армянской национальной идентичности в статье высказывается мнение, что образ жизни армянского народа как особой этно- и социокультурной системы всегда был в меру уравновешен оппозицией «индивидуальность–коллективность». Императив сохранения национальной идентичности и социокультурной безопасности сочетает в себе коллективно-иррациональную и индивидуально-рациональную философии жизни. Это сочетание стремится передать функциональным связям и зависимостям национального устройства жизни реально регулируемые либерально-демократические механизмы.

GAGIK SOGHOMONYAN – *National Identity and Sociocultural Security.* – The contemporary tendencies of globalization, political and civilization challenges and the attack of mass culture lead to chaos. As a result, nation as a historical subject providing the cultural diversity, finds itself in a peril.

Proceeding from the social-philosophical analysis of national identity the author comes to the conclusion that the way of existing of the Armenians as a special ethno- and sociocultural system has permanently been balanced by the moderate contradiction of the individuality and the collectivity. The sociocultural imperative of maintaining the national identity is such a combination of collective-irrational and individual-rational philosophies of existence which aims at pouring into the international ordered life, definitely ordering liberal-democratic mechanisms of functional bonds and interdependences.